

Данил Радинілов

ДЕКІЛЬКА ПОВІДОМЛЕНИЙ ПРО РАННІХ ЗНАВЦІВ ІБАДИТСЬКОЇ ДОГМИ

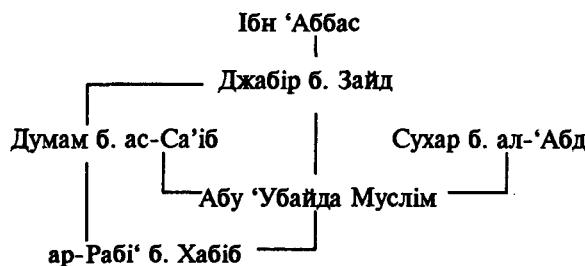
У результаті успішного проведення ібадитської *да'и* 160 або 162 р. г. (776–777 або 778–779 рр. н. е.) у Магрибі, а 177 р. г. (793–794 рр. н. е.) — в Омані, виникли ібадитські *імамати*. Спочатку у доктринальних і правових питаннях вони консультувалися з ібадитським центром у Басрі, що стимулювало розвиток письмової традиції в ібадитському вченому середовищі. Одним з напрямів її формування стала раціоналізація ранньої історії ібадитів. Особлива увага при цьому приділялася якості передачі “[істинного] знання” (*ал-ілм*) серед ранніх авторитетних знавців ібадитської догми. Вибудована пізнішими ібадитами безперервна лінія передавачів *ілму* через харизматичних посередників — ‘Абдаллага б. ал-‘Аббаса, ‘А’ішу, сімдесят *асхабів*, які брали участь у бою при Бадрі, — сягала Мухаммада і, через Джабра’іла, — бога, що мало свідчити про унікальну “правдивість” ібадитської традиції як єдино вірної [Рукопис, 674–676].

З розвитком нових осередків ібадитської вченості у Магрибі (Тагарт) і Омані (Нізва) басрійський центр поступово втратив своє значення — під час *імаматів* ‘Абд ал-Вагтаба у Тагарті (168–208 рр. г. / 784–823 рр. н. е.) і ал-Муганні б. Джайфара в Омані (226–237 рр. г. / 841–851 рр. н. е.) останній басрійський *мұкаддам* Абу Суфіан Махбуб б. ар-Рахіл ще продовжував консультувати периферійні общини із спірних правових питань з Басрі. Однак, ймовірно, за часів ал-Муганні Махбуб переїхав до Оману [Wilkinson 1982, прим. 25, 244], а ібадитський центр в Басрі припинив існування.

Абу Суфіан почав збир і запис біографічних даних про перших ібадитів, започаткувавши історіографічний напрямок в ібадитській літературній традиції. Його “Кітаб” не зберігся у первісному вигляді і дійшов до нас у творах Абу-л-‘Аббаса Ахмада ад-Дарджіні (VII ст. г. / XIII ст. н. е.), Абу-л-Касима ал-Барраді (VII ст. г. / XIII ст. н. е.) і Абу-л-‘Аббаса Ахмада б. Са’іда аш-Шаммахі (IX–X ст. г. / XV–XVI ст. н. е.). Син Махбuba Абу ‘Абдаллаг Мухаммад (помер 260 р. г. / 873 р. н. е.) став відомим ібадитським ‘алімом, але, наскільки про це можна судити з даних ібадитського джерела, засвоїв традицію не від батька, а через своїх старших сучасників — Муси б. ‘Алі і Гашіма б. Гайлані — від сучасника Махбuba — Муси б. Абу Джабіра ал-Ізкані [Рукопис, 675]. Муса ж отримав *ілм* безпосередньо від ар-Рабі’ б. Хабіба і належав до групи *да’і* (*накалат ал-ілм*), яких було відряджено з Басрі до Оману для ведення ібадитської пропаганди [Рукопис, 667]. Таким чином, традиція Абу ‘Абдаллага Мухаммада через Мусу б. Абу Джабіра сягала ар-Рабі’, а через нього — Абу ‘Убайди.

Ібадитський рукопис “[Гаджарі] ал-‘улама’ ва-с-сійар ал-‘уманійїа” (“[Досвід] ‘алімів і оманські послання”), що зберігається у Науковій бібліотеці Львівського державного університету ім. І. Франка під №1082, містить текст з прескриптом “Сіфат насаб ал-‘улама’ ва мавтігім ва булданігім ва-л-а-’імма” (“Опис походження, [дат] смерті, країв ‘алімів та імамів”) [Рукопис, 663–690]. Авторство “Опису...” приписується наприкінці ібадитському ‘аліму Мухаммаду б. ‘Абдаллагу ан-Нізві (помер 917 р. г. / 1511 р. н. е.). Серед повідомлень, що складають текст, деякі передаються з посиланням на Абу ‘Абдаллагу Мухаммада б. Махбuba — автор-упорядник “Опису...” розмістив їх компактно, одне за одним, і ввів до тексту словами “Абу ‘Абдаллаг сказав...” або “[Він] сказав...” [Рукопис, 671–673]. Зміст більшості повідомлень Абу ‘Абдаллага становлять перекази про походження ранніх знавців ібадитської догми і якість наступності “знання” ібадитів Басрі, які, з огляду на авторитетність існаду традиції Абу ‘Абдаллага, можна вважати фактично надійними. Ці повідомлення вводять до наукового обігу нові відомості про ранній період розвитку ібадизму.

За даними Абу 'Абдаллага вимальовується наступний існад ібадитського 'Ілму:

Зважаючи на те, що повідомлення нашого доволі пізнього джерела стосуються раннього періоду, до них варто ставитися критично. Так, теза Абу 'Абдаллага про те, що Абу 'Убайди (помер наприкінці 150-х рр. г. / близько 775 р. н. е.) перейняв традицію безпосередньо від Джабіра (помер 93 або 103 р. г. / 711–712 або 721–722 рр. н. е. — перша дата вважається більш ймовірною), мало правдоподібна і, очевидно, є пізнішою раціоналізацією самого Абу 'Абдаллага або його компіляторів (див. переклад нижче, повідомлення 5). Ймовірно, що сполучник “*ва*” (“та”) у фразі “він переказував зі слів Думама та Джабіра” на якомусь етапі побутування повідомлення замінив прийменник “*ан*” (“від”, “зі слів”). Тоді спочатку повідомлення могло мати такий вигляд: “Він [Абу 'Убайди — *прим. наша*] переказував зі слів Думама, [який переказував] зі слів Джабіра”. Заслуговує на більшу довіру повідомлення Абу 'Абдаллага про те, що Абу 'Убайди “бачив” або “зустрічав” Джабіра, але перейняв традицію від його молодших сучасників, які були старими сучасниками самого Абу 'Убайди (повідомлення 3, 5). Таким чином, між Джабіром і Абу 'Убайдою стояло ще одне покоління знавців 'Ілму. Один з них, Сухар б. ал-'Абд називається Абу 'Абдаллагом головним інформатором Абу 'Убайди (повідомлення 5). На підтвердження цих слів автор-упорядник “Опису...” наводить повідомлення батька Абу 'Абдаллага — Махбуба б. ар-Рахіла, в якому Сухар визнається вчителем Абу 'Убайди [Рукопис, 672].

Ар-Рабі' був молодшим за Абу 'Убайду і навряд чи міг знати Джабіра навіть у ранньому віці, як про це стверджує Абу 'Абдаллаг (повідомлення 10). Відомості про зв'язок Думам — ар-Рабі' (повідомлення 4, 10, 14) є надійнішими.

Нижче пропонується переклад деяких повідомлень Абу 'Абдаллага.

- (1) ...Абу 'Абдаллаг сказав: Абу 'Убайды Мұслім¹ сказав: Абу Хамза² зайняв Мекку і утримував її двома 'укалами, тобто два роки.
- (2) Абу 'Абдаллаг сказав: Абу 'Убайды Мұслім був більш обізнаний у питаннях фіқгу, ніж Думам³, а Абу Нуҳ⁴ [в цьому] перевершував їх [обох] і Джâ'фара б. ас-Саммана⁵. І далі: але Джâ'фар був простішим за Абу 'Убайду і був безумовним авторитетом у віри. [Все ж] кожний з них був доброочесною [людиною].
- (3) [Абу 'Абдаллаг] сказав: кажуть, що Абу 'Убайды знав [особисто] тих, кого знову Джабір⁶.
- (4) [Абу 'Абдаллаг] сказав: кажуть, що [якісь] люди з басрійців, з числа людей, які зберігають перекази, сказали: шукайте мужа по-

божного, з надійним існадом, щоб він описав, які його думки, і відкрив свої наміри. І далі: вони пошукали і знайшли [з таких] лише ар-Рабі⁷, попросили його [розповісти]. Він ім переказував зі слів Думама, [який переказував] зі слів Джабіра, [який переказував] зі слів Ібн 'Аббаса⁸. Коли ар-Рабі⁹ став побоюватися, що його справа стане відомою, він зачинив перед ними двері, залишивши лише тих, хто прийшов до нього з братів із числа мусульман⁹.

- (5) [Абу 'Абдаллаг] сказав: Абу 'Убайда Муслім зустрічав Джабіра. Він [Абу 'Убайда] переказував зі слів Думама та Джабіра. Більшу частину [знань] він засвоїв зі слів Сухара б. ал-'Абда¹⁰. [Сухар] був мусульманином з людей Хорасана, з факітів мусульман і був сучасником Джабіра б. Зайда...
- (6) ...[Абу 'Абдаллаг] сказав: ал-Мірдас ат-Тамімі та 'Урва¹¹ були сучасниками Джабіра б. Зайда. 'Урва належить до тих, хто залишився з людей Награвану, які відокремилися від 'Алі б. Абу Таліба. Кажуть, що мати ал-Мірдаса і 'Урви — Удайя...
- (7) ...Абу 'Абдаллаг сказав: ар-Рабі¹² — з Фарагід, з Гадфану¹³ в Омані. Балдж б. 'Укба¹⁴ — з ал-Г(а)лфи в Омані.
- (8) Абу 'Абдаллаг сказав: Думам б. ас-Са'іб — з ан-Надаб. Його коріння — з Оману, а місце його народження — Басра.
За своїм корінням Хаджіб¹⁵ — з оманців. Місце його народження — Басра. Його кунія — Абу Мавдуд.
Джабір б. Зайд — з оманців, з Фірку¹⁶.
Ал-Мухтар — з оманців, з Маджаззу¹⁷.
- (9) Абу 'Абдаллаг сказав: за походженням Ва'іл б. Аййуб¹⁸ — з Хадрамаута. Потім він оселився у Басрі і там оженився.
- (10) Абу 'Абдаллаг сказав: ар-Рабі¹⁹ б. Хабіб познайомився з Джабіром б. Зайдом, коли був юнаком. Кажуть, що ар-Рабі²⁰ не був його учнем. Більшу частину знань він засвоїв зі слів Думама, [який переказував] зі слів Джабіра.
- (11) Абу 'Абдаллаг сказав: Джабір б. Зайд розумівся на фіку краще за ал-Хасана²¹ і був достойнішим за нього. Але [вчення] Джабіра було для певного кола людей, а ал-Хасана — для широкого загалу. Він [ал-Хасан] мав авторитет серед своїх сучасників.
- (12) Абу 'Абдаллаг сказав: Абу-л-Хурр 'Алі б. ал-Хусайн²² був аскетом у цьому житті. Абу 'Убайда був побожним і аскетичним.
- (13) Щодо 'Абдаллага б. ал-'Аббаса — він зновся з Пророком (хай благословить його Бог і врятує), коли був хлопчиком, — то [Абу 'Абдаллаг] передав такі його ['Абдаллага] слова: 'Абдаллаг б. ал-'Аббас сказав: коли я був хлопчиком, я [часто] сидів верхи позаду Божого Посланця — хай благословить його Бог і врятує. [Якось] він посадив мене верхи позаду себе і сказав: "Хлопчику,

звернися до Бога у надії, і Він надихне тебе у нещасті. Бережи божий наказ так, як Бог береже тебе”...

- (14) ...Абу ‘Абдаллаг сказав: ар-Рабі¹ переказував зі слів Думама, [який переказував] зі слів Джабіра; а також [ар-Рабі¹] переказував зі слів Абу ‘Убайди.
- (15) Абу ‘Абдаллага запитали, мовляв, хтось казав, що Джабір б. Зайд — із Куда’а. [Абу ‘Абдаллаг] сказав: те, що ми узнали і почули від мусульман, те, що дійшло до нас з іхніх слів, [свідчить], що Джабір б. Зайд — із селища Фірк, із ал-Йахмад²⁰ — Бог краще знає.

¹ Абу ‘Убайди Муслім б. Абу Каріма (помер наприкінці 150-х рр. г. / близько 775 р. н. е.) — ібадитська традиція представляє Мусліма духовним наступником Джабіра б. Зайда, лідером басрійської ібадитської общини середини II ст. г. (середини VIII ст. н. е.). З іменем Абу ‘Убайди пов’язані систематизація ібадитської доктрини і початок великомасштабної пропаганди ібадитських ідей за межами Басри (*да’ва*). Саме він підготував і відрядив до Магриба групу *да’і*, до складу якої входив ‘Абд ар-Рахман б. Рустам — засновник ібадитської династії Рустамідів у Тагарі [Abu Zakariya 1979, 36].

² Абу Хамза ал-Мухтар б. ‘Ауф — сподвижник ‘Абдаллага б. Йахії Таліб ал-Хакка — ібадитського *імама* у Хадрамауті і Ємені. Очолене ал-Мухтаром ібадитське військо зайняло Мекку і Медіну (129—130 рр. г. / 746—748 рр. н. е.).

³ Думам б. ас-Са’іб — один з духовних фундаторів ібадизму. Належав до покоління передавачів традиції, яке передіняло її безпосередньо від Джабіра б. Зайда. Думам зіграв визначну роль у формуванні релігійно-політичних положень *вілайя* (угодність, моральне право на *імамат*) і *бара’а* (неугодність, відмова у праві на *імамат*), які стали основою доктринальної нормотворчості пізніших ібадітів [Wilkinson 1982, 138].

⁴ Абу Нуҳ Саліх б. Нуҳ ал-Дагтар — належав до покоління Дж’Фара і Думама, за ібадитською традицією подається видатним релігійним діячем.

⁵ Дж’Фар б. ас-Самман — знавець ібадитської доктрини, старший сучасник Абу ‘Убайди, один з його вчителів. Ібадитське джерело називає Дж’Фара у складі делегації до ‘Умара II [Рукопис, 666].

⁶ Абу-ш-Ша’са’ Джабір б. Зайд (помер 93 або 103 р. г. / 711—712 або 721—722 рр. н. е.) — в ібадитській традиції — духовний фундатор руху, який передіняв “знання” від Ібн ‘Аббаса, ‘А’іші, ‘Абдаллага б. Умара і сімдесяти *асхабів* з тих, хто був при Бадрі. Є підстави вважати, що роль Джабіра у становленні ібадизму значно перебільшена пізнішою традицією [Wilkinson 1982, 134—135].

⁷ Ар-Рабі¹ б. Хабіб ал-Фарагід (помер 170 р. г. / 786—787 рр. н. е.) — наступник Абу ‘Убайди Мусліма. Пізніші ібадити вважають ар-Рабі¹ видатним *мұхаддісом* і знавцем ібадитського *ітіму* [Рукопис, 672]. Ібадитське джерело вказує, що саме він підготував і відрядив групу *да’і* до Оману [Рукопис, 667].

⁸ Абдаллаг б. ал-‘Аббас (помер 67 або 68 р. г. / 686—687 або 687—688 рр. н. е.) — двоюрідний брат Мухаммада. В мусульманській і, зокрема, ібадитській традиції — неперевершений збирач переказів про Мухаммада, коментатор Корану, знавець мусульманського права.

⁹ Тут і далі мусульманами називаються ібадити.

¹⁰ Сухар б. ал-‘Абд — один з ранніх авторитетів ібадизму. За пізнішою традицією подається головним вчителем Абу ‘Убайди.

¹¹ Урви б. Худайр — очолив опозицію ‘Алі при Сифіні і першим проголосив *такхім* [ал-Мас’уді, 591—592]. Близько 59 р. г. (678—679 рр. н. е.) загинув у бою проти ‘Убайдаллага б. Зійада. Абу Білал ал-Мірдас б. Худайр — брат ‘Урви, 61 р. г. (680—681 рр. н. е.) виступив на чолі 40 харіджитів в Іраку. Погляди ал-Мірдаса були поміркованішими за братові. Більшість харіджитів Ібн ал-Азрака, які пішли з ним від Ібн аз-Зубайра до Басри, дотримувалася

поглядів ал-Мірдаса [ат-Табарі, 567]. Пізніше декотрі з них відмовилися виступити з Ібн ал-Азраком до Агаваз і залишилися у Басрі на чолі з Ібн Ібадом.

¹² *Гадран* — селище в Омані, неподалік від Сухару.

¹³ *Балдж б. Ухба* — командував оманським контингентом у війську Абу Хамзи.

¹⁴ *Абу Мавандж Хаджіб* — знавець ібадітської догми доби Абу 'Убайди. Традиція називає його одним з організаторів *да'їк*. Хаджіб відповідав за комерційний бік ібадітської пропаганди [Рукопис, 665; Wilkinson 1982, 139].

¹⁵ *Фірк* — селище в Омані, між Манахом і Нізвою.

¹⁶ *Маджазз* — селище в Омані, у прибережній області ал-Батіна.

¹⁷ *Абу Айнуб Ве'їк б. Айнуб* — лідер ібадітів Басри після ар-Рабі' б. Хабіба.

¹⁸ *Ал-Хасан ал-Басрі* — видатний богослов, *калі* Басри за 'Умара II. Ал-Хасана високо цінували як знавця традиції — стверджувалося, що він перейняв "знання" від сімдесяти мужів Бадра. Практично всі релігійно-політичні течії ісламу в якісь мірі апелювали до ал-Хасана. Не стали виключенням і ібадіти — ібадітське джерело форсую зв'язок між ал-Хасаном і Джабіром — стверджується, що ал-Хасан прийшов проститися з Джабіром перед смертю останнього [Рукопис, 664]. Разом з тим зазначається, що "[вчення] Джабіра було для певного кола людей, а ал-Хасана — для широкого загалу" [повідомлення 11], тобто він не був інкорпорований до якогось *мазгабу*.

¹⁹ *Абу-х-Хурр 'Алі б. ал-Хусайн* — ібадітське джерело називає його одним з членів делегації ібадітів до 'Умара II. Він, буцімто, вів розмову з халіфом про праведність-неправедність смерті 'Усмана і зміг переконати у вірності своїх поглядів сина 'Умара — 'Абд ал-Маліка [Рукопис, 665—666].

²⁰ *Ал-Йахмак* — одна з гілок Азд Шану'a.

ЛІТЕРАТУРА

Abu Zakariya — Abu Zakariya Yahya ibn Abi Bakr. 1979. *Kitab siyar al-a'imma wa akhbarihim*. Texte établi et annoté par Isma'il al-'Arabi. Alger.

ал-Мас'уді — Абу-л-Хасан 'Алі б. ал-Хусайн б. 'Алі ал-Мас'уді. 1966—1967. *Мурудж аз-загаб ва ма'адін ал-джавгар*. Бі-тахкік Мухаммад Мухті ад-Дін 'Абд ал-Хамід. Фі джуз'айн. Ал-джуз' ал-аввал. Ал-Кагіра.

Рукопис — Рукопис №1082 [Таджаріб] ал-'улама' ва-с-сійар ал-'уманійха Наукової бібліотеки Львівського державного університету ім. І. Франка.

Ат-Табарі — Абу Дж'far Мухаммад б. Джарір ат-Табарі. [S. a.] *Tarikh arrusul wa-l-muluk*. Тахкік Мухаммад Абу-л-Фадл Ібрагім. Ал-джуз' ал-хаміс. Ал-Кагіра.

Wilkinson J. C. 1982. "The Early Development of the Ibadi Movement in Basra". *Studies on the First Century of Islamic Society*. Carbondale.

